

Rozdział 1

ZARZĄDZANIE PRZESTRZENIA

1.1. Zarządzanie przestrzenią – zasady i władanie – refleksja historyczna

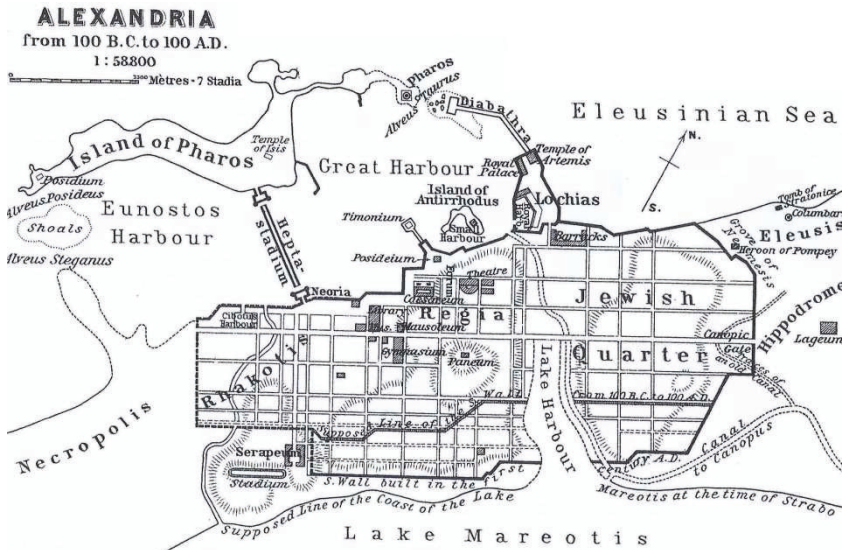
Analiza stanu miast, oceny systemu zarządzania ich rozwojem, zwłaszcza jego skuteczności oraz zasady planowania przestrzennego wymagają refleksji historycznej. Znajomość i zrozumienie ewolucji miast, ich znaczenia politycznego i gospodarczego oraz czynników, które decydowały o ich rozwoju jest konieczne do zrozumienia i oceny obecnych procesów urbanizacyjnych, programów przestrzennych współczesnego miasta, jego funkcjonalności i racjonalności.

Szczególne znaczenie w tych badaniach zajmuje Europa i Bliski Wschód, gdzie ponad sześćdziesiąt wieków temu rozpoczęła się udokumentowana historia cywilizacji miejskiej [Moholy-Nagy 1968; Benevolo 1980]. Spuściznę wielowiekowej historii cywilizacji miejskiej odczytujemy w rozwiązanych przestrzennych i programowych współczesnego miasta.

Historia miast – historia cywilizacji

Od zarania dziejów troska o miasto, otoczenie człowieka, architekturę, przestrzeń publiczną i przestrzeń prywatną, było jednym z najtrudniejszych i najważniejszych zadań władzy. Władze określały reguły planowania i budowy miast, ich modele przestrzenne, systemy administrowania, reguły społeczne i reguły prawne. Niektóre z zasad budowane przez wieki, przetrwały tysiąclecia. Monarchie, republiki, demokracje i ich władze, jak też dyktatury traktowały te zadania, jako swój obowiązek, antropologia form miasta zmieniała się z wiekami [Benevolo 1980; Rykwert 1960], odpowiedzialność rządzących była niezmienna. Zmieniały się programy, funkcje, instytucje i organizacja – sens pozostawał zawsze ten sam, miasto jest ważne.

Od powstania Ur i Babilonu, miasta były tworem władzy. Chaldejczycy po zdobyciu Babilonu odbudowali go w sposób zaplanowany w VI w. p.n.e. Aleksandria została zaprojektowana w 331 r. p.n.e. przez macedońskiego architekta Dinokratesa na zlecenie Aleksandra (ryc. 1). Jej program zawiera wiele funkcji, które spotykamy w mieście współczesnym [Moholy-Nagy 1968; Ziobrowski 2012].

Ryc. 1. Plan Aleksandrii – kompletny program miejski

Źródło: [Moholy-Nagy 1968].

Miasta średniowieczne i monarchie

Podstawowe ekonomiczne i prawne zasady zarządzania miastem, są dorobkiem średniowiecza. Pierwsze karty i prawa miejskie powstają w XI w. w miastach Flandrii. W 1067 r. wprowadzają autonomię radnych (*Geraardsbergen*), ochronę ich niezawisłości – rok 1127 Brugia. Zniesienie niewolnictwa w miastach – w Nieuwport, każdy mieszkaniec w rok i dzień po osiedleniu staje się wolnym obywatelem – rok 1163. Prawna ochrona dróg – rok 1083 Arras, trybunały i sędziowie – 1093 r. [Blockmans 2010].

Ekonomiczne regulacje prawne – podatki, regulacje sporów i trybunały negocjacyjne, zeznanie jako dowód w sporze prawnym, ochrona praw właściciela – to wiek XII. Regulacje prawne początkowo były zróżnicowane regionalnie, jednak coraz bliższa współpraca miast Europy doprowadziła w następnych wiekach do budowy związków miast i unifikacji wielu przepisów prawa. Stworzono jednolite systemy kredytowe i pożyczkowe, ustalono zasady transferów i reguły działania firm. Funkcje społeczne miasta zostały również zdefiniowane w miastach średniowiecza – przodują Hamburg, Antwerpia, Londyn (*New Troy*). W wydanym w 1572 r. w Londynie *Civitates Orbis Terrarum* autorzy wyjaśniają, którym miastom nadano miano metropolii ze względu na ich funkcję [Blockmans 2010].

Planowanie miast jest w rękach ich władz, o rozwoju często decydowały rady miejskie, często zdominowane przez lokalnych przedsiębiorców i finansistów [Braudel 1979], powstawały fundamenty współczesnego dzisiejszego kapitalizmu.

Nie tylko gospodarka, również urbanistyka średniowieczna stoi na wysokim poziomie [Ziobrowski 2012: 16-21]. Dla Kościoła i dla monarchów planowanie i architektura są również ważne. Są to wieki katedr, które zmieniają obraz miast i wieki miast królewskich. Królowie Francji budują miasta o militarnym znaczeniu, takie jak Monpazier (1284) i Mirande (1285), aby bronić się przed Anglią lub przed buntownikami we własnym królestwie (miasto satelita Carcassone 1262). Miasta te były wzorowane na obozach Rzymskich Legionów, zakładanych w Galii. Ich twórcy sięgnęli po doświadczenia poprzedników sprzed wielu wieków. Ciągłość rozwoju planowania miast trwa nadal, pięć wieków później (1746) rozstrzygnięto konkurs na urbanistykę centrum Paryża, który ogłosił Ludwik XV [Moholy-Nagy 1968]. Swój dzisiejszy kształt otrzymał *Louvre* i *Ile de la Cité* oraz siedemnaście placów paryskich, bowiem Król Francji uznał, że miasto jest ważniejsze dla Francji niż rezydencja jego poprzednika, Ludwika XIV w Wersalu. Efektem aktywności tego władcy był dzisiejszy obraz śródmieścia Paryża, zmieniony jedynie w XIX w. przez prefekta Haussmanna na polecenie cesarza Napoleona III [Moholy-Nagy 1968].

Wiek XIX – urbanizacja

Wiek XIX przyniósł ogromne zmiany społeczne, gospodarcze i w efekcie polityczne. Przynoszą one dynamiczny i szybki rozwój miast w zaawansowanych gospodarczo państwach [Frampton 1982], zmieniają ich rolę miast i znaczenie. Był to wynik czterech wielkich rewolucji – rewolucji gospodarczej (reformy rolnictwa i rozwoju przemysłu), rewolucji społecznej (akceptacja zasad demokracji, równości szans i wielu nowych praw społecznych), rewolucji politycznej (powstanie państw narodowych) oraz rewolucji technicznej, które stworzyły nieporównywalne z żadnym okresem wcześniejszym, możliwości rozwoju miast.

Legitymizacja państw narodowych doprowadza do centralizacji władzy publicznej. Miało to przełomowe znaczenie w sferze polityki, gospodarki i przemian społecznych, zmieniło również sytuację wielu miast Europy, stopniowo ograniczając ich samorządność, zdobytą w średniowieczu.

Planowanie nie jest jeszcze obowiązkiem prawnym, jednak wielkie inwestycje i projekty urbanistyczne XIX w. są produktem zaawansowanych technik planistycznych. Trwają poszukiwania idealnego modelu miasta. Ojcowie urbanistyki XIX w. – Owen i Howard oraz ich dwudziestowieczni kontynuatorzy – Geddes i Garnier ustalają zasady urbanistyki, do dziś respektowane [Kowalewski 2006: 62-64].

Robert Owen (1771-1858) tworzy pierwszy w pełni dojrzały przykład praktycznego wdrożenia zasad społecznych i ekonomicznych w urbanistyce. Jego działalność jest przykładem utopijnej ideologii, wielokrotnie cytowanym i opisywanym w podręcznikach urbanistyki. Często jednak, nie doceniany jest zakres współczesnych, zawodowych zapożyczeń z twórczości Owena, które w dużym stopniu uformowały współczesną doktrynę urbanistyczną.

Owen był również pragmatykiem. Zakłada wraz z grupą swoich idealistycznych przyjaciół, słynną *New Lanark Factory*. Był to prawdopodobnie pierwszy nowoczesny w sensie społecznym zakład przemysłowy zintegrowany z miastem. Ważna w tym przedsięwzięciu była jego kompleksowość, gdyż budownictwo socjalne nie było nowym pomysłem. Było ono już dobrze znane, przykładem jest o ponad dwa wieki wcześniejsze *Fuggerei* w Augsburgu, ufundowane przez bankiera Jakuba Fuggera w latach 1516-1525. Jednak w przypadku *New Lanark* mamy do czynienia z zamierzeniem niesłychanie nowoczesnym – w rozumieniu kompleksowości działań.

Drugim, zaskakującym osiągnięciem Owena był zysk, jaki uzyskano z całego przedsięwzięcia, gdyż teoretycznie, powinno ono zbankrutować, tak jak inne utopijne projekty jemu współczesnych. Jednak największym i prekursorskim dziełem Owena była pełna koncepcja idealnego miasta zaprezentowana w raporcie opracowanym dla komitetu, który miał walczyć z biedotą (*The Committee for the Relief of the Manufacturing Poor*), któremu Owen przedłożył swój raport w 1817 r. Wylicza w tym raporcie wiele zasad, którym powinno odpowiadać „nowoczesne osiedle”. Zasady te wielokrotnie powtarzały potem kolejne dokumenty i projekty urbanistyki współczesnej. Wymienia wśród tych zasad – kontrolę wielkości osiedla, potrzebę zapewnienia rozwojowi osiedla (miasta) bazy ekonomicznej. Określa zasady organizacji przestrzennej osiedla i postuluje potrzebę wykonania planu urbanistycznego, formułuje również podstawowe prawa dla budownictwa mieszkaniowego [Kołakowski 1988: 161-166], o wiek wcześniej, nim zaczęto badać i definiować bazę ekonomiczną miasta.

Z innych autorów, których projekty pozostały jedynie teoretycznymi pomysłami, warto przypomnieć *falanstery* Charlesa Fourier’a oraz prace ostatniego ze znaczących ideologów socjalizmu utopijnego – Etienne Cabet’a (1788-1856). Jest on dziś rzadko wspominany, choć jego wizja wspaniałego, „zorganizowanego” społeczeństwa była prekursorska. Kołakowski, w pracy o głównych nurtach marksizmu, streszcza idee Cabet’a następująco: *Spółczeństwo musi się starać, w miarę możliwości, aby wszyscy jednakowo się odżywiali, jednakowo ubierali i jednakowo mieszkali. Administracja w tym zakresie przygotowuje powszechnie obowiązujące modele: takie same mieszkania, takie same miasta i identyczne warunki życia... a słowo pisane podlega ścisłej kontroli, aby przeciwdziałać demoralizacji* [Kołakowski 1988: 179-186]. Reasumując swoje rozważania o wpływie dziewiętnastowiecznych idei, Kołakowski stwierdza że: *Można z łatwością ... zestawić z dzieł utopijnych socjalistów antologię, która wydaje się antycypować najważniejsze idee Marksa...* [ibidem: 185-186].

W drugiej połowie XIX w. problemy urbanizacji i rosnące potrzeby miast doprowadziły do uruchomienia pierwszych wielkich realizacji urbanistycznych. Wyprzedziły one o wiele dziesięcioleci systematyczne planowanie przestrzenne i nastąpiły w okresie, gdy nowe idee społeczne miasta utopijnego nie były jeszcze wystarczająco znane i popularne na tyle, aby mieć istotny wpływ na rozwiązania urbanistyczne. Nie była to jeszcze urbanistyka nowoczesna z całą jej złożonością, chaosem i rozbudowaną problematyką, ale były to już jej fragmenty i ważne elementy składowe [Kowalewski 2009].

Najważniejsze postacie urbanistyki tego okresu to prefekt Haussmann i cesarz Napoleon III – pierwsi wielcy deweloperzy, prekursorzy Roberta Mosesa, największego dewelopera XX w. [Caro 2002]. Przebudowa Paryża była pierwszym wielkim publicznym przedsięwzięciem, które wymagało kompleksowych rozwiązań politycznych. W literaturze przedmiotu często spotyka się pogląd, że działalność Haussmanna, pod nadzorem Napoleona III² była podyktowana celami militarnymi. Jest to teza dyskusyjna, bowiem wielkie, klasycystyczne w swej formie założenia urbanizacyjne powstawały również w innych krajach Europy. Wybitny historyk miast i urbanistyki Mumford twierdził, że Haussmann całkowicie świadomie, w celach spekulacyjnych, kształtował w określony sposób centralną część Paryża [Mumford 1938]. Jednak biorąc pod uwagę historyczne okoliczności, które umożliwiły realizację projektu Haussmanna oraz pamiętając o ówczesnym stanie wiedzy o ekonomice miasta, wydaje się to mało prawdopodobne. Bez względu na intencje, prace podjęte w 1853 r., uruchomiły procesy ekonomiczne i spekulacyjne gruntami miasta, w skali niespotykanej w Europie i zwiększyły intensywność wykorzystania terenów Paryża.

Zaskakujący był końcowy efekt, bowiem powiększając tereny ogólnomiejskie i zmniejszając tereny mieszkaniowe, Haussmann równocześnie doprowadził do wzrostu liczby mieszkańców w centralnej części Paryża.

Warto również zwrócić uwagę na skalę tej realizacji. W ciągu siedemnastu lat Haussmann zbudował 137 km nowych bulwarów i ulic, zlikwidował 536 km uliczek i zaułków paryskich. W ulicach zbudowano kanalizację i system wodociągowy, równoległe zrealizowano wiele parków i skwerów oraz wielką ilość nowej zieleni miejskiej. Właściciele terenów nie rozumieli zresztą, jak wiele mu zawdzięczają i baron został zwolniony ze stanowiska, oskarżany o apodyktyczność i nadużywanie władzy. To częste losy wybitnych twórców wielkich zamierzeń urbanistycznych, które pokazała historia budowy stolicy Stanów Zjednoczonych, a współcześnie, doświadczenia Spreckelsen'a, autora *Grande Arche de la Defense* w Paryżu [Chaslin 1985].

Haussmann miał wielu naśladowców. Z podobnym rozmachem Cerda zaplanował rozwój Barcelony, wyraźnie widać też w jego planie wpływy urbanistyki Haussmannowskiej. Prace Haussmanna i Cerdy miały kolejnych naśladowców. We Francji (*rue Imperiale* w Lyonie), we Włoszech (*via Nazionale* w Rzymie) i w Austrii (projekty wiedeńskiego Ringu autorstwa Ferstel'a a potem Lohr'a).

Prace te miały większy wpływ na dzisiejsze rozwiązania, niż na współczesne im projekty, bowiem ten kierunek klasycystycznej urbanistyki został w XX w. generalnie odrzucony przez prekursorów nowoczesnej urbanistyki, jak się wydaje bardziej ze względów ideologicznych i estetycznych, niż w wyniku rzetelnej analizy ich ekonomicznych czy funkcjonalnych zalet.

Należy zauważyć, że równoległe, w tym samym okresie powstało inne, całkowicie odmienne rozwiązanie urbanistyczne – amerykańska urbanistyka 'rusztu' (*grid*).

² Mapa z projektem przebudowy centrum Paryża wisiała na ścianie w gabinecie cesarza.

Jej produktem jest większość dziewiętnastowiecznych miast Stanów Zjednoczonych, z regularnym układem alej i ulic (*avenue* i *street*). Zdaniem historyków stworzono je, aby ułatwić inwestowanie. Prosty, ortogonalny układ pozwalał na szybką parcelację i rozwój miast.

Historycy zwracają też uwagę na kulturowe i idealistyczne uzasadnienie tego modelu urbanizacji, który zaakceptowały Stany Zjednoczone [Rykwert 2000]. Ciekawym wyjątkiem jest w tym zakresie plan stolicy USA Waszyngtonu autorstwa L'Enfanta, który należał do urbanistów marzących o zbudowaniu 'miasta idealnego' i rzeczywiście, z niezwykle wyczułym przestrzennym, przy wielkim osobistym poparciu kolejnych prezydenta Waszyngtona, plan ten zrealizował. Został jednak w końcu z posady wyrzucony, gdyż jego projekty były kosztowne i hamowały procesy budowy na siatce ortogonalnej, co podkreśla Lynch [1986].

Połowa XIX w. to również początek stanowienia powszechnie obowiązujących praw przez państwa. Za symboliczną datę otwierającą historię praw regulujących procesy urbanizacyjne, można uznać uchwałę parlamentu Angielskiego powołującą w 1842 r. Komisję Lorda Actona, z zadaniem oceny stanu sanitarnego Londynu. Konsekwencją tych działań było ustanowienie pierwszych normatywów sanitarnych, a następnie systematyczne poszerzanie kontroli prawnej rządu centralnego nad procesami urbanizacyjnymi w Zjednoczonym Królestwie. Pierwszy lokalny *London Building Act*, rozwinięty następnie w *Metropolitan Building Act* (1844) przewidywał kontrolę sanitarną budowli i stawiał już wymóg wykonywania projektów budynków³. Niezależnie od przepisów budowlanych, stan sanitarny angielskiego miasta poddany był dodatkowo rygorom *Public Health Act* z 1848 r. [Miller 1989].

Podobne działania podejmują władze – parlamenty i królowie – innych państw Europy. Należy pamiętać, że nie były to pierwsze zasady normatywne stosowane w urbanistyce. Nowością normatywów sanitarnych wprowadzonych w XIX w., była natomiast ich uniwersalność i zasada powszechnego, obligatoryjnego stosowania. Były to pierwowzory powszechnie stosowanych w XX w. norm, przepisów i normatywów technicznych, budowlanych, architektonicznych i urbanistycznych, stanowionych przez władze centralne państw europejskich.

Jednak znaczenie planowania przestrzennego jeszcze nie jest kodyfikowane, trzeba było na to poczekać do połowy XX w. Ponad sto lat od powołania Komisji Lorda Actona zlikwidowano w Anglii 'wolność zabudowy' (1947), wciąż obowiązującą (praktycznie) w Polsce.

Wiek XX – Miasta wolnego rynku i demokracji

Wiek XX i demokracja, jako podstawa rządzenia oraz gospodarka wolnorynkowa, jako podstawa ekonomiki państw zmieniają rolę miast i rangę prawa. Nie tylko dlatego, że gros dochodów narodowych jest wytwarzanych w miastach. Również dlatego, że

³ Warto porównać to ze stanem prawa budowlanego w Polsce osiemnastowiecznej.

w konkurencji na rynku innowacji, inicjatyw intelektualnych, nowoczesności rozwiązań, jedynie sprawne miasto ma szansę na odniesienie sukcesu.

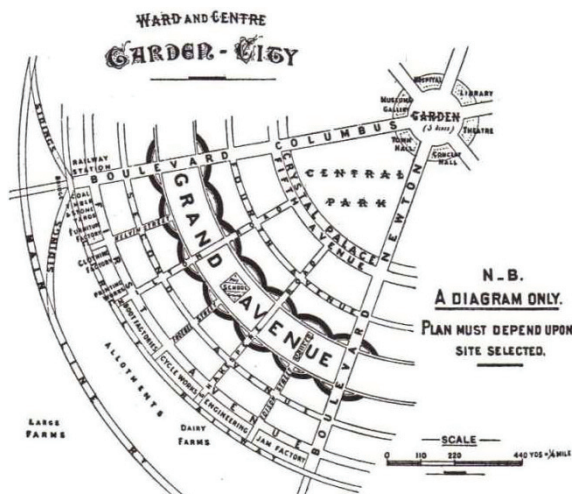
Aby to osiągnąć, konieczna jest kontrola procesów urbanizacyjnych, w konsekwencji politycy zaczynają zajmować się urbanistyką. Presja urbanizacyjna i społeczne żądania, które przynosi wiek XX, dodatkowo promują rozwój planowania miast, powstają nowe koncepcje i pomysły, niektóre idee wchodzą na stałe do kanonów współczesnej urbanistyki. Ranga prawa – regulatora procesów przestrzennych systematycznie rośnie.

Jeden z czołowych socjologów miasta XX w., Mumford w swojej fundamentalnej pracy – *The Culture of the Cities*, która stworzyła doktrynalne podstawy nowoczesnej urbanistyki – analizuje związki polityki z urbanizacją i znaczenie władz centralnych, badając przekształcenia regionów europejskich w XIX i XX w. Formuluje tezę, że *działania na rzecz rozwiązania kwestii społecznych i podniesienia jakości miast nie będą efektywne, jeśli nie doprowadzimy do re-definicji terenów związanych z miastem, w zgodności z ich cechami geograficznymi, ekonomicznymi i społecznymi*. Należy podkreślić, że pisze to w 1938 r. Mumford proponuje również główne zasady planowania regionalnego [Mumford 1938]. Jego polityczne wnioski o konieczności regionalizacji zarządzania nawet dziś nie wydają się przestarzałe, zwłaszcza w świetle aktualnej polityki unijnej i w Europie Regionów.

Dla polityków miasto i urbanizacja stają się jednym z ważnych zadań i wyzwania – wymagają nowych praw oraz nowych instrumentów, zarówno w krajach demokratycznie rządzonych, jak i w reżimach totalitarnych.

W tych pierwszych, ważni stają się wyborcy. Wzrost ich znaczenia już w XIX w. doprowadził w wielu krajach do zmian granic okręgów wyborczych. W Anglii, na początku XIX w., okręgi wyborcze promowały uczestnictwo właścicieli wielkich latyfundiów, pod koniec wieku zmiana granic okręgów wyborczych, ‘oddala’ parlament mieszkańcom miast. Miało to polityczne konsekwencje, bowiem warunki życia w dominujących, miejskich okręgach wyborczych, dostęp do miejsc pracy czy usług zaczyna decydować o wynikach wyborów i w efekcie miasto i inwestowanie stają się w XX w. ważnym tematem programów politycznych. Klasyczny przykład to rządowe projekty, takie jak *Tennessee Valley Project* w programie *New Deal* prezydenta Franklina Roosevelta lub program mieszkaniowy *Labour Party* podjęty w Anglii w 1946 r. Powstają załączki korporacji zawodowych, takich jak Towarzystwo Urbanistów Polskich (1923). Co interesujące, urbanistyka przestaje być domeną działania architektów, coraz częściej zajmują się nią specjaliści z różnych dziedzin wiedzy i nauki. Urbanisci, ze względu na zgromadzoną wiedzę i posiadane informacje zdobywają na okres kilkudziesięciu lat silną pozycję w gospodarce przestrzennej.

Trwają nadal poszukiwania racjonalnych rozwiązań urbanistycznych. Howard, Garnier i Geddes tworzą projekty miast, których zasady w urbanistyce Europy i w planowaniu miast są do dzisiaj czytelne (ryc. 2).

Ryc. 2. Główne zasady miasta-ogrodu według Howarda

Źródło: [Moholy-Nagy 1968].

Ebezener Howard (1850-1928) swoje kluczowe dzieło, książkę *To-morrow* opublikował w 1898 r. rekomendując w niej, jako odpowiedź na narastające problemy miejskie, tworzenie nowych „Miast-Ogrodów” (*Garden City*). Jego ważnym odkryciem było zaproponowanie rewolucyjnej w ówczesnym okresie techniki działania inwestorskiego, bardzo bliskiego polityce gruntowej stosowanej dziś w miastach. Pierwszy etap to wykup terenów rolnych, dobrze zlokalizowanych i dogodnych dla budowy nowych osiedli, po niskich cenach, jako że na tym etapie są to jeszcze tereny nie budowlane.

Następny krok, to opracowanie projektów i planów nowego miasta oraz jego realizacja na podstawie zysków z renty gruntowej, osiągniętych przez zmianę przeznaczenia terenu z rolnego na budowlany. Warto zauważyć, że system przygotowywania terenów rozwojowych w polskich miastach, nie zawsze wykorzystuje idee Howard’a, jest nadal XIX-wieczny.

Treść i forma tych planów były oparte na nowych zasadach funkcjonalnych, programowych i przestrzennych. Pięć z nich miało charakter nowatorski, większość znalazła odbicie w ideologii „Ruchu Nowoczesnego” (*Modern Movement*) oraz w urbanistyce współczesnej:

- Pierwsza, to przestrzenne wydzielenie przemysłu, tak aby zmniejszyć jego uciążliwość.
- Druga, to zaprojektowanie wielkiej ilości otwartych, zielonych, terenów dla powszechnego użytkowania.
- Trzecia, to ograniczenie wielkości miasta, tak aby nie wydłużać codziennych podróży do pracy. Za optymalną uznał Howard liczbę 20-30 tys. mieszkańców. Ekspansja miasta miała być ściśle kontrolowana. Nieżyjący już, wybitny regio-

nalista amerykański Charles Leven widział w ograniczeniu wielkości do 300 tys. mieszkańców, główny ratunek dla miast.

- Czwarta, to władanie terenem miasta, przez instytucje typu publicznego. Był to postulat ważny, jakkolwiek zrealizowany tylko w krajach realnego socjalizmu i w pewnym zakresie w niektórych krajach Europy Zachodniej (Anglii, Holandii) oraz w krajach skandynawskich. Przykładem był angielski organ rządowy *Commission of New Towns* powołany po II Wojnie Światowej. Komisja, na pierwszych etapach budowy nowych lub modernizacji istniejących miast, zarządzała ich rozwojem.
- Piąta, to powierzenie prac urbanistycznych profesjonalistom oraz obligatoryjność planowania. Ta ostatnia zasada jest dziś powszechnie akceptowana, monopol fachowców jest ściśle chroniony (z nielicznymi wyjątkami) przez system dyplomów zawodowych, uprawnień, stowarzyszeń i korporacji, ale w czasach Howard'a była to myśl rewolucyjna, możliwa dlatego, że tradycje ustawodawstwa urbanistycznego były w Anglii dłuższe niż w jakimkolwiek innym kraju.

Prace i publikacje Howarda odegrały ważną rolę w ustalaniu głównych zasad planowania miast⁴, a jego realizacje miały olbrzymi wpływ na urbanistykę dwudziestowiecznej Europy i Stanów Zjednoczonych. Bezpośrednie zapożyczenia z Howarda można wyśledzić w pracach zaliczanych do ruchu *green belt*, w chicagowskim *city beautiful* czy w wielkim ruchu brytyjskim *nowych miast* w Zjednoczonym Królestwie, po 1945 r.

Drugi z wielkich prekursorów *Ruchu Nowoczesnego*, Tony Garnier (1887-1965) jest mniej doceniany, jakkolwiek jego bezpośredni wpływ na doktrynę urbanistyczną był również istotny. Francuz, urodzony i wychowany w Lyonie, związany z lewicą francuską, przyjaciel słynnego socjalisty Eduarda Herriota, był człowiekiem niezwykle utalentowanym. Po ukończeniu studiów uzyskuje *Prix de Rome*, najbardziej prestiżowe na początku XX w., stypendium artystyczne w Europie. Efektem jest projekt *Cite Industrielle*, prezentowany na wystawie w Paryżu, w 1904 r. Projekt przedstawia koncepcję miasta satelity Lyonu, której zasady miały się okazać później, zasadami nowoczesnej urbanistyki. Dwie z nich należy uznać za fundament nowoczesnej filozofii urbanistycznej:

- Oparcie planu miasta na systemie stref funkcji (*zoning*), określających różne, dopuszczalne typy użytkowania terenu, na poszczególnych obszarach miasta. Pierwszy raz został powtórzony w Planie Nowego Jorku, w 1916 r. i od tej pory stał się podstawą anglosaskiego modelu planowania miast. Następnie, przez system

⁴ Howard jako pierwszy doprowadził do ich praktycznej realizacji. Założone w Anglii przedsiębiorstwo *The Garden City Company*, zrealizowało w pobliżu Londynu dwa miasta, Letchworth dla 23 000 mieszkańców oraz mniejsze nieco Welwynn, którego budowę rozpoczęto w 1910 r. Plan *Letchworth Garden City* zatwierdzono 11 lutego 1904 r., jego budowa trwała kilkanaście lat i 9 kwietnia 1919 r. powołano *Letchworth Urban District*, który przejął zarząd miasta [Miller 1989: 49, 130].

zapisów różnych form użytkowania terenu (*land use*) stał się elementem całej urbanistyki współczesnej.

- Komunalizacja gruntów miejskich. Postulat, będący marzeniem urbanistów od czasu miast utopijnych w XIX w.⁵

Garnier był ideologiem totalnego planowania – czyli architekt, który potrafi wszystko. Ta ideologia już nie obowiązuje, ale jeszcze w połowie ubiegłego wieku, profesorem Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej twierdzili, że dobry architekt powinien być w stanie zaprojektować miasto, budynek i krzesło. Garnier był pierwszym, który tę tezę wysunął i była ona starannie kultywowana przez następne dekady. Twórca słynnego krzesła, wybitny architekt Mies van der Rohe⁶ stwierdził: *krzesło to bardzo trudny obiekt (do projektowania), drapacz chmur jest o wiele łatwiejszy. Dlatego Chippendale jest słynny.*

Projekty Garniera nie doczekały się realizacji, ale jego idee zmaterializowały się i są obecne w wielu projektach, powszechnie uważanych za prekursorskie dla nowoczesnej urbanistyki. Były to projekty mieszkaniowe Berlauga dla Południowego Amsterdamu i również amsterdamskie budownictwo osiedlowe Kramera i Klerka oraz osiedle *Romerstadt* we Frankfurcie, zrealizowane przez czołowego przedstawiciela *Ruchu Nowoczesnego* Ernesta May'a.

Najwybitniejszy i najważniejszy intelektualne, był projekt osiedli mieszkaniowych w Wiedniu, zrealizowany przez burmistrza Wagnera w początku lat 20. Był to w pełni dojrzały Garnierowski model, „postępowego, społecznego” budownictwa osiedlowego, w dużym również stopniu oparty na pomysłach i projektach Petera Behrens'a. Zrealizowano je na kilku wielkich parcelach, które miasto Wiedeń zdołało wykupić. Najślynniejszy z nich to *Karl Marx Hof*, zaprojektowany przez Karl Ehn'a i oddany do użytku w 1927 r. Obejmował swym programem 1382 mieszkania, bibliotekę, kluby, ośrodek zdrowia – wszystko zaprojektowane i zrealizowane w formie gigantycznych, przypominających fortece budynków. Nie jest to skojarzenie przypadkowe, ponieważ forma osiedla miała umożliwić robotnikom tam mieszkającym, obronę przed atakami burżuazyjnej policji i wojska [Curtis 1987].

Ważnym *novum* XX w. są początki naukowego podejścia do urbanistyki. Ich niekwestionowanym prekursorem jest Patrick Geddes (1854-1932), biolog i socjolog, podobnie jak Mumford przeciwnik wielkich miast. Geddes popierał idee Howarda, a jego znaczenie polegało na wprowadzeniu ścisłych reguł oraz pokazanie związku warunków życia, stanu środowiska i ich znaczenia dla funkcjonowania miasta. Był pierwszym naukowcem, który przeniósł rutyny naukowego i interdyscyplinarnego myślenia do urbanistyki, co obecnie jest jedną z jej głównych zasad.

⁵ Socjalistyczna Polska się szczęśliwie temu oparła, z wyjątkiem Warszawy. Jest to zresztą dziś jednym z największych problemów naszej stolicy i hamulec jej rozwoju (gdyż sytuacja formalno-prawna terenów śródmiejskich jest wciąż nieuporządkowana).

⁶ *A chair is a very difficult object. A skyscraper is almost easier. That is why Chippendale is famous.* Chippendale, słynna firma meblarska.

Jest istotne i zarazem interesujące, że najwybitniejsi i najbardziej wpływowi teoretycy miasta XX w., nie byli architektami i jedynie Geddes miał wartościowy dorobek w urbanistyce. Cytowany wcześniej Mumford, był filozofem i socjologiem [Mumford 1938], Sir Patrick Geddes, biologiem i socjologiem, Sigfried Giedion, historykiem sztuki [Giedion 1967], a Jane Jacobs, dziennikarką i aktywistką ruchów miejskich, bez wyższego wykształcenia. Jej publikacja *The Death and Life of Great American Cities – The Failure of Town Planning* miała olbrzymi wpływ na urbanistykę XX w. [Jacobs 1961].

Interdyscyplinarność urbanistyki była przełamaniem wielowiekowej tradycji, nieuniknioną kiedy o znaczeniu miasta zaczynają decydować jego społeczny i gospodarczy wymiar, funkcjonowanie, zagospodarowanie przestrzenne i wygoda.

Wielkie zmiany w ideach urbanistycznych przynoszą już lata 30. Kryzys 1929 r. i koncepcje Keynesa wprowadzają – interwencjonizm państwowy i planowanie, które ma zapobiec następnym kryzysom gospodarczym. Wielkie programy, jak *New Deal* Roosevelta, nie do pomyślenia jeszcze kilka lat wcześniej, zwiększają rangę polityczną i gospodarczą urbanistyki i architektury. Wzrasta znaczenie planowania i prawa. Rządy i parlamenty rozwiniętych gospodarczo państw Europy zaczynają wprowadzać normatywy urbanistyczne. Zadaniem władzy staje się racjonalna urbanizacja [Hall 1968; Clark 2009], pojawia się nadzieja, że inwestycje publiczne i kontrola rynku ograniczy ryzyko załamań giełdowych. Przeciwnicy Keynes'a i wrogowie kontroli procesów makroekonomicznych, uczniowie Hayeka i Friedmana przekonują, że tylko całkowite usunięcie sektora publicznego z gospodarki i usług, nawet oświaty, zdrowia i kultury, przyniesie dobrobyt, nie kwestionując jednak potrzeby planowania przestrzennego. W efekcie, prawie wszystkie kraje Europy obejmują kontrolą i regulacjami prawnymi procesy urbanizacyjne.

Udział społeczeństwa w tworzeniu koncepcji urbanistycznych jest nadal ograniczony, dopiero druga połowa wieku rozpoczyna proces uspołecznienia polityki przestrzennej, zwłaszcza na poziomie miast. Kluczową rolę odgrywają profesjonalisci, rośnie jednak znaczenie władz komunalnych, zmagających się z kwestiami sanitarnymi i mieszkaniowymi urbanizacji.

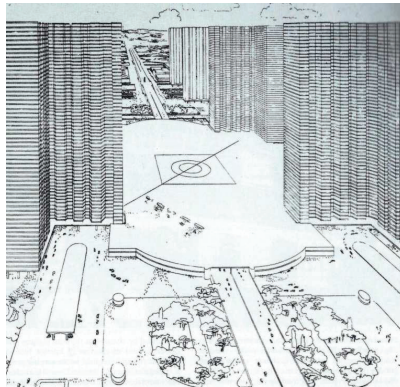
Urbanistyka totalitarna – Le Corbusier i miasto socjalistyczne

Wiek XX przyniósł również urbanistykę totalitarną – która okazała się wariantem bez przyszłości, ale w wielu krajach, również w Polsce, miała swoje konsekwencje. Wielkie projekty państw komunistycznych i faszystowskich miały udowodnić wyższość ich ideologii nad kapitalizmem. Przykłady to budowa metra w Moskwie czy monumentalna architektura Speera i plan Berlina – stolicy „Tysiącletniej Rzeszy”.

W krajach ‘dyktatury proletariatu’ wzrasta zainteresowanie władzy urbanistyką i socjalistyczną odmianą ‘ładu przestrzennego’, a działania komunistycznych władców przypomina sposób rządzenia Burbonów. Stalin na Posiedzeniu KC WKPb w czerwcu 1932 r. stwierdził, że *najbardziej ekonomicznym typem osiedleńczym w rejonach prze-*

mysłowych jest miasto, dające oszczędności w sieciach kanalizacji, wodociągów, oświetlenia... [Goldzamt 1956]. Jednocześnie nakazał sowieckim architektom projektowanie kolumnad i barokowych portyków oraz klasycystycznych założeń urbanistycznych, gdyż uważał, że robotnik zasługuje na to co poprzednio miała elita carska⁷. Wyjaśnił to bliżej minister Edukacji A. Łunaczarski stwierdzając że *...potrzebne są nam nowe idee a ludowi musimy dać kolumny...* Jest to zwrot ku monumentalnemu klasycyzmowi, który określił na następne ćwierćwiecze obowiązujący styl w urbanistyce sowieckiej, a po 1944 r., również w jego satelitarnych państwach [Frampton 1982]. Ideologia ta była bliska Le Corbusierowi, który jako lider *Ruchu Nowoczesnego (Modern Movement)* był, w architekturze i urbanistyce XX w., jedną z najważniejszych postaci. *Ruch*, który stworzył koncepcję „totalitarnej” urbanistyki⁸, wymaga szerszej refleksji ze względu na wpływ, jaki miał na doktrynę urbanistyczną, nie tylko w krajach socjalistycznych.

Głównym autorem ideologii i koncepcje urbanistycznych *Ruchu Nowoczesnego* był architekt szwajcarski, który zdobył sławę we Francji, twórczością prezentowaną pod artystycznym przydomkiem, Le Corbusier. Jak twierdzi jeden z jego czołowych biografów, Stanislaus Von Moos: *mechanika życia miejskiego i funkcjonowania miasta była od wczesnych lat przedmiotem zainteresowania Le Corbusiera* [Moos 1979]. Jego wczesne prace zapowiadają wielki talent, ale naprawdę ważnymi wydarzeniami, w skali europejskiej, stały się jego idee ogłaszane w piśmie „*L'Esprit Nouveau*”, którego wydawanie rozpoczęto w październiku 1920 r. Równie ważna była materializacja tych idei w dwóch słynnych projektach [Benton 1987].

Ryc. 3. Propozycja Le Corbusiera dla miast

Źródło: [Curtis 1982].

⁷ W czerwcu 1931 r., Plenum KC WKPb uchwala rezolucję w sprawie urbanizacji i planowania urbanistycznego stwierdzającą m.in.: *...podejmujemy walkę, aby nadać sowieckiej architekturze nową treść ideologiczną ... asymilując wszystkie wartościowe elementy naszej tradycji kulturalnej, tworząc formy o wielkiej wartości, które zaspokoją estetyczne potrzeby socjalistycznego społeczeństwa.*

⁸ *Ruch Nowoczesny – Modern Movement*. Określenie to jest tu używane równorzędnie z określeniem architektura nowoczesna oraz, mylnie, z określeniem modernizm.

Pierwszy, to teoretyczny projekt *Miasto Współczesne (Ville Contemporaine)*, który prezentuje Le Corbusier w 1922 r.⁹ (ryc. 3). Drugi, to plan przebudowy Paryża – *Plan Voisin* opublikowany w 1925 r. i prezentujący radykalną, wręcz prowokacyjną propozycję wyburzenia śródmieścia miasta i zastąpienia go systemem wieżowców. W międzyczasie (1924) Le Corbusier publikuje książkę *Urbanisme*, która zdobyła światową sławę, po jej angielskojęzycznej publikacji, w 1929 r.

Prace te, prekursorsko definiujące zasady nowoczesnej urbanistyki, zostały skodyfikowane w dokumentach *Ruchu* – Manifestach CIAM, *Deklaracji La Sarraz* i *Karcie Ateńskiej*. Dokumenty uznają problemy miasta, mieszkania i planowania przestrzennego za ważne zadanie władzy publicznej i postulują obligatoryjne, nakazowe planowanie. Miasto ma być kształtowane zgodnie z potrzebami jego mieszkańców, w sposób naukowy i świadomy, a o potrzebach mieszkańców decydować powinien projektant w sojuszu z władzą. Wiek XX stworzył takie sojusze, a *Ruch Nowoczesny* wprowadził zasady, w części potwierdzając idee Garniera, które przez wiele lat określiły doktrynę urbanistyki światowej:

- Pierwsza zasada – to wysoka intensywność zabudowy na terenach miejskich i wielka skala założeń urbanistycznych. Jest to nowa, zaakceptowana idea i częściowe zaprzeczenie propozycji tych poprzedników, którzy w ograniczonej wielkości miasta widzieli wielkie korzyści.
- Druga zasada – to zerwanie z tradycyjną przestrzenną strukturą miasta, blokami ulicznymi i ulicami, przez konsekwentny rozdział ruchu kołowego od głównych ciągów ruchu pieszego.
- Trzecia zasada – to rozdział głównych funkcji miejskich i podział miasta na wyspecjalizowane, jednofunkcyjne obszary. Zasadę urbanistyka współczesna zmodyfikowała.

Deklaracja La Sarraz (1929) żąda bezpośredniej ingerencji państwa w sferę urbanistyki, co stało się normą w krajach Europy, jakkolwiek nie w wersji Le Corbusier'a. Istotny bowiem udział we władaniu miastem mają, w dobrze rządzonych krajach, samorządy oraz mieszkańcy¹⁰.

Najważniejszym osiągnięciem Le Corbusiera, które wyróżnia go z plejady wspaniałych architektów jego epoki, to umiejętność syntezy, dzięki której *...zdolał Le Corbusier skryształizować i doprowadzić do wspólnego mianownika wszystkie nowe nadzieje, powszechne we wczesnych latach dwudziestych, i nadać im brzemienne w skutki wyraz ...* [Jenks 1977]. *Właśnie umiejętność syntezy i olbrzymi dar wyrażania w lapidarny*

⁹ Był to szkic miasta dla 3 mln mieszkańców, który adaptował wiele zasad socjalistycznej ideologii oraz wskazówek zawodowych Howarda i Garniera, odrzucając jednak zdecydowanie zasadę ograniczenia wielkości zespołu miejskiego, którą Howard lansował.

¹⁰ Wszystkie nowe zasady, sformułowane w projektach i publikacjach wielkiego mistrza, znalazły swoje bezpośrednie odbicie w pierwszym ważnym dokumencie „ruchu” – *Deklaracji La Sarraz* – opracowanej 26-28 czerwca 1928 r., na Zamku La Sarraz w Szwajcarii. Redaktorami Deklaracji byli Sigfrid Giedion i Le Corbusier.

sposób ważnych spraw zawodowych, pozwoliła mu na osiągnięcie tak wielkiego wpływu na współczesną urbanistykę. Wpływu, który po latach jest różnie oceniany.

1.2. Urbanistyka współczesna

Wiek XX, zniszczenia wojenne i wzrost wymagań wyborców zwiększają znaczenie miast i rolę urbanistyki, która staje się wyodrębnioną dziedziną działalności twórczej i badań naukowych. Rangę urbanistyki i planowania dobrze ilustruje publikacja Gibbona poświęcona odbudowie i planowaniu miast, wydana w 1942 r., kiedy trwała 'Bitwa o Anglię' a w Normandii stacjonowały niemieckie dywizje pancerne [Gibbon 1942]. W tym samym czasie Abercrombie i jego zespół opracowuje Wielki Plan Londynu.

Po zakończeniu wojny powstają koncepcje urbanizacji centralnej Anglii [Mumford 1938], określające zasady rozwoju aglomeracji londyńskiej i koncepcja nowych miast. Plany te realizują kolejne rządy Zjednoczonego Królestwa, zarówno *Labour Party*, jak również konserwatyści Churchilla, Edena i Macmillana.

Pouczejca jest ewolucja koncepcji urbanizacyjnej centralnej Anglii. Plan Abercrombiego zakładał, że obwodnica autostradowa Londynu powstrzyma 'rozlewanie się' stolicy Zjednoczonego Królestwa. Była to pomyłka, bowiem dostęp autostradowy uruchomił inwestowanie poza obwodnicą. Urbaniści i politycy zmienili politykę rozwoju, podjęto decyzję o budowie lub modernizacji istniejących miast w regionie centralnej Anglii. Zadanie to powierzono, wspomnianej wcześniej, *Komisji Nowych Miast*. Był to organ rządowy powołany ustawą Parlamentu w 1946 r. Komisja, której status, organizację i nazwę zmieniano wiele razy, nadzorowała i organizowała modernizację lub budowę 47 miast w Anglii, które w dużym stopniu rozwiązały kwestię mieszkaniową i ochroniły region Londynu przed żywiołową ekspansją stolicy.

Wnioski z tych działań są oczywiste. Pierwszy, że polityka przestrzenna i koncepcje urbanizacji wymagają monitorowania i zmian, jeśli nie dają oczekiwanych rezultatów. Drugi, że korekty to zadanie polityków, wspartych przez profesjonalistów. Niewątpliwie, ostatnie kilkanaście lat urbanizacji pokazało, że do Polski wiedza ta jeszcze nie dotarła.

Działania *Komisji Nowych Miast* – czyli aktywna polityka przestrzenna na poziomie gmin i regionów – stały się jednak wzorem dla Europy. Wiele państw powołało na poziomie rządowym organy odpowiedzialne za sprawy urbanistyki, miast i mieszkalnictwa. Interesujące są porównania pokazujące różnice w instytucjonalnych i prawnych rozwiązaniach. *Komisja Nowych Miast* w Anglii, państwie o najdłuższej tradycji samorządności lokalnej w Europie, zawieszała prawa samorządów na obszarach powierzonych *Komisji*, jeśli uznała to za konieczny warunek realizowania polityki rządu. We Francji, prefekt, urzędnik państwowy ma obecnie bardzo szeroki zakres kompetencji i możliwość ingerencji w sprawy gospodarki przestrzennej, działania samorządów i sektora prywatnego. Na poziomie rządowym dwa ministerstwa zajmują się w Paryżu urbanistyką, miastami i mieszkalnictwem. W Hiszpanii, plany urbanistyczne miast Katalonii opracowują miasta, ale uchwała regionalny Parlament. Warto również zwrócić

uwagę na legislacyjną działalność Parlamentu Wielkiej Brytanii. Prawo urbanistyczne – *urban planning law* jest w Wielkiej Brytanii systematycznie rozbudowywane [Grant 1982]. Obecnie reguluje szczegółowo gospodarowanie przestrzenią. Przykładowo – ustawa i instrukcja ministra w sprawie reklam. *The Town and Country Planning Act – Control of Advertisements Regulations 2007* to 42 strony tekstu (formatu A4). Instrukcja określa 16 kategorii lokalizacji, 9 rodzajów ogłoszeń i reklam, zakazy całkowite reklam oraz uprawnienia ministra do interpretacji przepisów.

Planowanie przestrzenne i polityka przestrzenna określa ideologia rządzących. Przejęcie ‘władzy’ w latach 70. przez ideologów liberalizmu przyniosło zmiany, państwo opiekuńcze przestało być atrakcyjne i podjęto eksperymenty „liberalizacji” procesów przestrzennych oraz ograniczono kontrolę planistyczną. Spektakularne przykłady to reformy planowania w Holandii i Wielkiej Brytanii pod rządami Margaret Thatcher¹¹. Skutki były na tyle niekorzystne, że w Holandii wrócono w latach 90. do planowania przestrzennego (plany zagospodarowania pokrywają całą Holandię), a w Anglii powołano ponownie zlikwidowaną przez Panią Premier *Greater London Council* [GLC 1986]. Sprawa była trochę niezręczna, bowiem robił to nadal rząd konserwatystów, więc zmieniono nazwę na *Greater London Administration* [GLA 2000]. Co interesujące, prerogatywy nowej instytucji są, w porównaniu z GLC, powiększone, bowiem kieruje nią, z urzędu, Burmistrz Londynu.

Szczególną rolę w rozwoju przestrzennym zaczynają odgrywać po II Wojnie Światowej wielkie programy mieszkaniowe, zwłaszcza budownictwa czynszowego i socjalnego. Konieczność odbudowy zniszczonych miast oraz rządy socjaldemokratów i wiara w Keynes’a zaowocowały interwencjonizmem państwowym, również w dziedzinie mieszkalnictwa. Przez kilkanaście lat programy rządów zawierały silne wsparcie dla sektora mieszkaniowego. Realizowano wielkie programy budownictwa czynszowego i socjalnego, jak program pierwszego rządu *Labour Party* przewidujący budowę 2 mln mieszkań.

Wady tej polityki dostrzegła Jacobs, która nie negowała potrzeby taniego budownictwa i przyznawała, że subsydiowane budownictwo mieszkaniowe miało też sukcesy. Wykazała jednak, że porażki odnotowano wówczas, kiedy zawiodło planowanie przestrzenne i programowanie, partycypacja mieszkańców była ograniczana, a lokalne zarządzanie wadliwe [Jacobs 1961: 337-340]. Jej rozsądna ocena i rekomendacje zostały w Stanach Zjednoczonych, w wielu krajach polityka rządów wspierająca budowę mieszkań (dotacje, łatwo dostępne kredyty) doprowadziła do kryzysu finansowego i załamania się rynków nieruchomości w 2007 r. (m.in. w Anglii, Hiszpanii, i Irlandii). Przykład, to działalność organizacji *semi-public*, takich jak kredytowe agencje amerykańskie *Fannie Mae* i *Freddie Mac*¹². Dla wdrożenia koncepcji rządowego budownic-

¹¹ Takie jak likwidacja *Greater London Council* przez M. Thatcher i „proinwestycyjne” zasady planowania i kontroli urbanistycznej w Holandii, obie „reformy” zostały po kilku latach porzucone.

¹² Istotny był też udział prestiżowych i darzonych zaufaniem (do niedawna) firm *Standard&Poor*, *Mody* oraz *Fitch*, które dawały ratingi AAA firmom płacącym za ich usługi, jak się potem okazało

twą mieszkaniową, powołano w USA – HUD (*Department of Housing and Urban Development*) zatrudniający 20 tys. urzędników. Również w Europie budownictwo socjalne wywoływało niekorzystne zjawiska społeczne. Osiedla były terenem patologii społecznych – przestępczości, wandalizmu, kryzysu rodziny. Frustrujące krajobrazy „blokowisk”, karykatura zasad *Modern Movement*, straciły akceptację społeczną, dochodziło do zamieszek i starć z policją, która często omijała te tereny.

Problemy miast i niekorzystne zjawiska potęgowały wielkie migracje. Do Europy przesiedlali się mieszkańcy byłych kolonii, które odzyskały niepodległość. Pojawiły się getta etniczne, osiedla arabskie (niepodległość Algierii) czy muzułmańskie (Wielka Brytania). Kolejnym czynnikiem był powrót do władzy, w wielu krajach liberałów, którzy wzmacniali rynkowe elementy polityki mieszkaniowej.

Kryzys 2007 r., który spowodował utratę mieszkań i domów przez miliony użytkowników [Klejn 2008] doprowadził jednak do kolejnego zwrotu w polityce miejskiej¹³, jednak wiele problemów wciąż czeka na rozwiązanie. Ruchy miejskie i organizacje samorządowe, niektóre globalne, jak *Fearless Cities*¹⁴ i krajowe – jak *Amerykańska Konferencja Burmistrzów*, w której uczestniczy od 1982 r. blisko 1400 miast, podejmują walkę z bezdomnością, klęskami głodu, brakiem opieki medycznej¹⁵. Interesujące, że dotyczy to również najbogatszych miast świata. Krytycy współczesnej urbanistyki twierdzą, nie ma ona wciąż odpowiedzi na sytuacje kryzysowe, których jesteśmy świadkami. Jednocześnie, trudno jednak negować postęp. Miasto XXI w. to w wielu krajach Europy miasto zaplanowane, zarządzane demokratycznie i zamożne [Curtis 1987]. Jeden z najwybitniejszych historyków miast Peter Hall twierdzi, że historia cywilizacji zachodniej to historia miast i ich cyklicznie zmiennych losów – okresów stagnacji i okresów rozwoju i rozkwitu. W swoim monumentalnym, cytowanym już

bezpodstawnie. Gdyby ich oceny były oparte na obiektywnych kryteriach ekonomicznych, być może do światowego kryzysu 2007 r. by nie doszło, lub nie miałyby on tak wielkich rozmiarów. Jednak nie były w stanie zachować rzetelności zawodowej w sytuacji *boomu* inwestycyjnego i kolosalnych dochodów, jakie on przynosił. Drastyczne i liczne przykłady systemowej ingerencji wielkich korporacji w ład społeczny, ekonomiczny i przestrzenny – przynosi ostatnia publikacja Klein [2008].

¹³ Także w III RP, po nieudanej próbie pierwszych rządów, twierdzących że kwestię mieszkaniową rozwiąże wolny rynek, kilkakrotnie uruchamiano programy mieszkaniowe – TBS-y, Polskie Towarzystwo Mieszkaniowe, mieszkanie dla młodych, jednak bez przekonania i bez wielkiego sukcesu. Należy oczekiwać, że zarówno w skali globalnej, jak też w Polsce kwestia mieszkaniowa pozostanie jednym z najtrudniejszych i „niezłatwionych” problemów. Można też przypuszczać, że interwencjonizm sektora publicznego będzie nadal potrzebny, jak też konieczne będzie zastosowanie adekwatnych rozwiązań przestrzennych.

¹⁴ *Around the world, towns and cities are standing up to defend human rights, democracy and the common good. The Fearless Cities summit will allow municipalist movements to build global networks of solidarity and hope in the face of hate, walls and borders* [<http://fearlesscities.com>].

¹⁵ *Since October 1982, the U.S. Conference of Mayors and The U.S. Conference of City Human Services Officials first brought the shortage of emergency services – food, shelter, medical care, income assistance, and energy assistance – to national attention through a survey of cities of all sizes across all regions of the country, the Conference of Mayors has continued to report each year on the problems of hunger and homelessness in America's Cities.* [<https://endhomelessness.atavist.com>].

dziale analizuje historię ‘ładu przestrzennego miasta’ (*urban order*) kładąc nacisk na rozwój miast ery nowożytnej. Wykazuje, że o rozwoju decydowało wiele czynników obiektywnych, ideologia rządzących i kapitalizm, ekonomiczne zmiany i sukcesy gospodarek poszczególnych krajów, meandry gospodarki wolnorynkowej, rozwój techniki, zwłaszcza nowe środki transportu. Bardzo duży nacisk kładzie na rolę wielkich indywidualności – Benthama, Hausmann’a, Howarda, Mumforda, Hayesa, Mosesa i ‘ideologii’ miejskich – *Garden Cities*, *Modern Movement* czy *City Beautiful*. Szeroko omawia znaczenie współczesnego miasta dla kultury i rozwoju cywilizacji i prorokuje nadejście „złotej ery” miast. Nawet jeśli nie podzielamy jego optymizmu, to z pewnością ma rację twierdząc, że polityka przestrzenna przynosi wielkie korzyści makroekonomiczne i społeczne, obniża koszty i chroni zasoby naturalne.

Demokracja i profesjonalizm nie zawsze jednak ‘rządzą’ w urbanistyce współczesnej i architekturze miast. Przykładem znanym, jakkolwiek różnie ocenianym jest „Prezydencka Architektura Francji”. Ilustracją jest historia dwóch ważnych inwestycji miejskich Paryża. W lutym 1973 r. Prezydent Francji G. Pompidou przedstawia ideę przekształcenia dworca kolejowego d’Orsay w Paryżu w muzeum sztuki francuskiej drugiej połowy XIX w. 20 października 1977 r. – Rada gabinetowa obradująca pod przewodnictwem Prezydenta V. Giscard d’Estaing podejmuje decyzję o budowie muzeum, określa jego koszty i program.

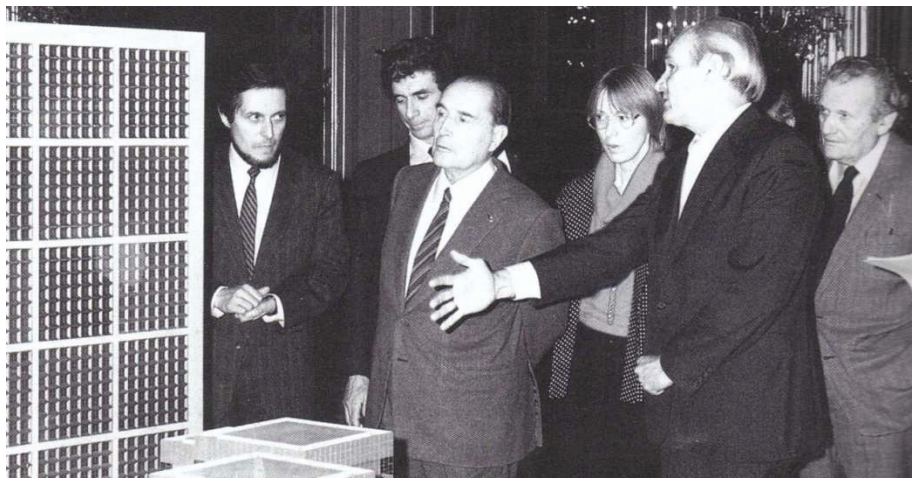
5 czerwca 1979 r. – jury konkursu obradujące w obecności Prezydenta Francji „wybiera” z 6 prac finalistów – projekt architektów Philippon, Bardon i Colboc, gdyż zdaniem Prezydenta jest najlepszy. 9 września 1981 r. – Gae Aulenti przedstawia Prezydentowi Mitterrandowi koncepcję wnętrz – o wyborze jej projektu również zadecydował Prezydent, uznając że francuskie propozycje są gorsze [Jenger 1988].

W przykładzie tym jest dodatkowa, cenna lekcja. Pokazuje logiczną, racjonalną postawę kontynuacji – kolejnych prezydentów, wywodzących się z różnych politycznych układów oraz ich szacunek dla pracy poprzedników.

Brak szacunku dla profesjonalizmu pokazuje inny przykład. 25 maja 1983 r. Pierre Vago, Prezydent Jury w Konkursie na Wielki Łuk (*la Grand Arche*) został poproszony przez Prezydenta Francji Mitteranda do Pałacu Elizejskiego. Pierre Vago przedstawił Prezydentowi prace wybrane do finałowej rozgrywki i ku swojemu zdumieniu usłyszał decyzję Prezydenta, który go poinformował, że „wygrała” praca Sperckelsena [Chaslin 1989] (fot. 2). Sprawa była poważna, bowiem Wielki Łuk i zespół urbanistyczny *La Défense* zamykały najważniejszą historyczną oś miasta Paryża – Pól Elizejskich i Łuku Triumfalnego, logiczne więc było, że decyzję podjął Prezydent a nie architekci. Vago opowiadał tę historię autorowi wiele lat później i mimo upływu czasu wciąż był nią poruszony.

Zainteresowanie Prezydentów i rządów Francji budową Muzeum i Łuku nie jest niczym niezwykłym. Wiele innych projektów, jak *Centre Georges Pompidou* i *Piramida Louvre* – realizowano jako „projekty prezydenckie”. Dla prezydentów Paryż,

jego urbanistyka i architektura to sprawa zbyt ważna, aby decyzję podejmował ktoś inny, Mer Paryża czy autor projektu.

Fot. 2. Sperckelsen wyjaśnia Prezydentowi Francji Mitterrandowi koncepcję Grand Arche

Źródło: [Chaslin 1985].

W polskich warunkach, zaangażowanie podobne do zaangażowania prezydentów Francji w sprawy architektury Paryża, jest niewyobrażalne. Trudno wręcz pojąć, że przez wiele lat, przejmujące władzę kolejni reprezentanci różnych opcji politycznych, kontynuują prace poprzedników [Jenger 1988: 64-109].